

Esmira FUAD (ŞÜKÜROVA)

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
esmirafuad@mail.ru

**ÇİNGİZ AYTMAOV DÜNYASINDA
MANQURTLA ÜZ-ÜZƏ DÜŞÜNCƏLƏR...
BAYATILAR, NİNNİLƏR VƏ ÖZÜNƏQAYIDIŞ...**

“Ədəbiyyat – sürgün əməyidir, lakin şikayət deyil. Məşhur olmaq asandır, ancaq zamanın sınağına dözmək hər şeydən çətindir. Mən əsrlərlə qalmaq istəyindən – məqsəddən danışıram. Mən müəllifdən sonra yaşaya biləcək kitabların ayrı-ayrı həyatından danışram...”

Sovet ədəbiyyatının canlı klassiki olmuş Çingiz Terekul oğlu Aytmatov belə düşünür və özündən sonra yaşaya biləcək kitablar araya-ərsəyə gətirirdi. Sovetlər İttifaqında milyonlarla oxucu onu sevir, hər kəs ürəyində bir qəhrəmanını özünün kumirinə çevirirdi... Milyonlarla oxucusu olan Aytmatov üçün ədəbiyyatda yeganə, həm də “böyük bir mövzu” – insan mövzusu vardı. O, özünəməxsus şəkildə “məhəbbət, xoşbəxtlik və yaradıcılıq nədir?”, – kimi əzəli suala cavab axtarırdı. Və romandan romana, povestdən povestə keçid etdikcə bu sualların cavabını açıqlamağa çalışırdı. Böyük yazarın “Gün var əsrə bərabər”, “Kassandra damğası”, “Ana tarla”, “Çingiz xanın ağ buludu”, “Üz-üzə”, “Dağlar çökəndə, yaxud Əbədi gəlin”, “Fuji dağı”, “Köşək gözü” və s. kimi romanları ilə yanaşı, “Cəmilə”, “Əlvida, Gülsarı!”, “Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş”, “Ağ gəmi”, “Qırmızı yaylıqlı qovağım mənim” povestlərinin də hamısında belədir. İncəsənət, ədəbiyyat və bütövlükdə mədəniyyətin amacının, əsas qayəsinin “insanları nikbinliyə, xoşbəxtliyə, yaşama sarılmağa, aydın gələcəyə inanmağa çağırmaq, onları dərin düşüncələrə qərq etmək, qəlbində güclü mərhəmət hissi oyatmaq, şər qüvvələrə etiraz etmək, haqqın tapdalandığı zaman kədərlənmək, sarsılmaq və ədalətin bərqərar olması üçün hər an mübarizəyə atılmağa hazır olmağı” [1] dərinədən dərk edən Ç.Aytmatov roman və povestlərində bu hədəfləri anladır və onlara yetmək yollarını göstərirdi...

O, 1928-ci il dekabrın 12-də Qırğızıstanın Şəkər kəndində dünyaya göz açıb. Görkəmli dövlət xadimi olan atası Torekul Aytmatov 1937-38-ci illərdə bütün Sovetlər məkanında tüğyan edən dəhşətli repressiyanın qurbanı olub... 1937-ci ildə həbs edilib, 1938-ci ildə isə güllələnib. Bu hadisə, bir sovet ailəsinin ağır taleyi alman yazıçısı tərəfindən elə Almaniyada qələmə alınan bioqrafik əsər – “Uşaqlığım”da yazarın öz dilindən belə anladılır: “Bir alman yazıçısı hər zaman məndən uşaqlığım barədə soruşur, onları diktofona qeyd edirdi. Sonra o, bunları kitab şəklində çap etdirdi. “Uşaqlığım” beləcə ortaya çıxdı, amma əvvəlcə Almaniyada... Atam fəal partiya rəhbərlərindən olub, Moskvaya “Qırmızı professorlar” məktəbində təhsil almağa getmiş, anam və mən də daxil olmaqla dörd uşaq da atamın dalınca SSRİ-nin paytaxtına yola düşdük. Lakin orada cəmi yarım il yaşaya bildik. 1937-ci ilin sentyabrında atam bizi Kazan vağzalına aparıb vagona mindirdi və bizimlə sağollaşdı... On dan sonra onu bir daha görmədik. Biz ata yurdumuz olan aula qayıtdıq və yaşamağa davam etdik. Onu isə 1938-ci ildə güllələdilər. Bütün varlığım ilə qəbul etmədiyim stalinizmin bizim şüurumuza saldıqı təhlükəni və bizə etdiklərini, bunların nə ilə nəticələnmə biləcəyini anlamaq üçün çox vaxt lazım idi...”

Anası Nagima Aytmatova milliyyətə tatar idi və yerli teatrın aktrisası kimi sənətdə öz sözünü demişdi...

Çingiz Aytmatov Şəkər kənd məktəbində VIII sinfi bitirdikdən sonra Cambuldakı Zootexnikuma daxil olub və həmin texnikuma əla qiymətlərlə bitirib. Daha sonra təhsilini davam etdirərək 1948-1953-cü illərdə Bişkek Kənd Təsərrüfatı Universitetində oxuyub. Ali təhsilli mütəxəssis kimi üç il Qırğızıstan SSR-nin Maldarlıq Elmi-Tədqiqat İnstitutunda işləyib. 1956-cı ildə, atasının bəraətindən sonra sənədlərini Moskva Ali Ədəbiyyat İnstitutuna verib institutun son kursunda oxuyarkən “Oktyabr” jurnalında qırğız dilində yazdığı “Üz-üzə” hekayəsi rus dilində dərc olunub. Bu, Ç.Aytmatovun ilk böyük uğuru idi. Daha sonra “Yeni dünya” jurnalında bir sıra hekayələri və yazıçıya dünya şöhrəti qazandıran “Cəmilə” povesti işıq üzü görüb. Fransız yazarı Lui Araqon “məhəbbət haqqında indiyə qədər heç kimin danışmadığı kimi danışılan” “Cəmilə” əsərini “ən gözəl sevgi povesti” adlandırır. Ədibin özünün heç bir zülmə və mühafizəkarlığa dözməyən, mükəmməl bir insan kimi dəyərləndir-

diyi Lui Araqon "Cəmilə" povestini ilk dəfə fransız dilinə çevirib və Ç.Aytmatovun yaradıcılığının dünyaya açılan pəncərəsi olub.

Ç.Aytmatov 1990-1994-cü illərdə SSRİ-nin və sonradan Rusiya Federasiyasının Benilüksdə səlahiyyətli elçisi olub, 2008-ci ilin martınadək isə Qırğızistanın Fransa, Belçika, Lüksemburq və Niderlanddakı səfəri vəzifəsini icra edib.

2006-cı ildə "İlin avtoqrafı" kitabının nəşrində iştirak edib. O, SSRİ Ali Sovetinin deputatı, Qırğızistan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin üzvü, Yazıçılar İttifaqının və Kinematoqrafçılar İttifaqı katibliyinin üzvü, Asiya və Afrika ölkələri ilə Sovet Həmrəylik Komitəsinin rəhbərlərindən biri, "Xarici ədəbiyyat" jurnalının baş redaktoru, "İssikkul forumu" adlı beynəlxalq intellektual hərəkatının təşəbbüskarı olub.

2008-ci il iyunun 10-da Almanianın Nürnberq şəhərində, müalicə olunduğu klinikada dünyasını dəyişərək əbədiyyətə qovuşub.

"Şairin vətəni onun dilidir!" aksiomunun mahiyyətini dərinləndirən dərk etsə də, Ç.Aytmatov əsərlərini rus və qırğız dillərində yazırdı. Əslində onun üçün hər iki dildə yazmaq eyni dərəcədə rahat idi, ancaq rus dilində yazmağın güclü ədəbi təbəqələr baxımından daha çox imkan yaratdığını düşünürdü. Hətta rus dilində yazdığı əsəri qırğız dilinə tərcümə edildikdə, nələrisə itirdiyini də bilir, bunun heç də qırğız dilində yayımlanan kitablarının zəif olması anlamına gəlmədiyini deyirdi. Böyük yazar hər iki dildə fikirləşdiyini, hər iki dildə yazdığını və dilin onun üçün informasiya ötürmək vasitəsi olduğunu bəyan edirdi. O, Fazil İsgəndər kimi güclü qələm sahiblərinin, gerçək klassiklərin çağdaş dövrdə unudulmasından narahatlıq keçirirdi, ancaq çox sevdiyi dünya ədəbiyyatı korifeyləri Qabriel de Qarsia Markes, Ceyms Coys, Frans Kafka, Marsel Prust... və b. sırasında möhkəm yeri olan Ernest Heminqvayın XX əsrin ən yaxşı romanlarından biri kimi dəyərləndirilən "Qoca və dəniz" romanı ilə özünün "Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş" povesti arasında paralellər aparılmasından məmnunluq duyurdu. Hətta "Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş" povestinin motivləri əsasında Almanianın Bonn şəhər teatrında oynanılması üçün opera səhnələşdirilərkən belə, ondan tərcüməsinin asan olması ilə əsərin adını dəyişib "Oğlan və dəniz" qoymasını xahiş ediblər. Amma E.Heminqvayın romanının adı ilə bağlı

paralellərin gətirilməsi son dərəcə xoşuna gəlsə də, təbii, o, əsərin adının dəyişdirilməsi təklifi ilə razılaşmamışdı...

Ç.Aytmatovun fikrincə, yazmağa ideya həmişə var, əsas məsələ onu reallığa çevirməkdir. Axı, qələmə alınmış əsərlərdən başqa, yazıçı onlarla, yüzlərlə, bəlkə də minlərlə mikro və makro ideyaların daşıyıcısı və həm də "generatoru"dur. Hər bir yazıçı nəyisə tamamlamağa məhkumdur...

Onun 1996-cı ildə çapdan çıxan "Kassandra damğası" romanı digər kitabları ilə müqayisədə oxucuları tərəfindən o qədər də bəyənilmədi və yüksək qiymətləndirilmədi. "Kassandra damğası" fantastik romanını özü çox bəyənir, yüksək dəyərləndirirdi. Ancaq buna baxmayaraq həmin əsərə görə onu, hətta "kosmopolit" adlandıranlar da tapıldı. Lakin yazar bu cür münasibəti qəbul etmirdi. Vaxtilə şair dostu Rəsul Həmzətovun onu "yarıavropalı – yarıasiyalı" adlandırmasına yumşaq diplomatik cavabı isə əslində Ç.Aytmatovun həm də demokratik düşüncələrinin bir növ açıqlaması idi: "Mən Avropada yaşasam da, rus dilində yazsam da, əlbəttə, öz xalqımın övladıyam. Bir qırğız oğlu kimi, mən Avrasiyaya inteqrasiyanın tərəfdarıyam. Tarixən Rusiya və Asiya qonşu olublar. Əgər biz birləşsək, daha enerjili, daha canıbərk olarıq və dünyada heç bir qüvvə bizə bata bilməz. Bir sözlə, bir olsaq, əriyib yox olarıq, güclü olarıq..."

Amma oxucunun hər zaman öz seçimində haqlı olduğunu qəbul edən ədib bundan sonra ciddi surətdə fikirləşməli oldu, düşüncələrini təhlil süzgəcindən keçirdi, harda yanlışlığa yol verdiyini səfərkə elədi. Çünki o, daim oxucularının fikir və düşüncələri ilə maraqlanırdı, onların tənqidi qeydləri ilə hesablaşır, yeri gələndə onlardan faydalanırdı da... Axı, Ç.Aytmatov "İgid odur atdan düşə, atlanı, igid odur hər əzaba qatlana" kəlamını yaradan və tarix boyu bütün hücumlara rəğmən ayaqda qalmağı bacaran mübariz bir elin övladı, türk oğlu türk idi. Ona görə də qan qardaşlarının üzləşdiyi hər hansı problemə seyrçi mövqe tuta bilmirdi. Ümumiyyətlə, Qarabağ problemi ilə bağlı fikirlərində daha cəsarətli və qətiyyətli idi. Müsahibələrinin birində (2007-ci il, 5 fevral) o, Qarabağ probleminin həllini süründürməçiliyə salan Qərb ölkələrini, onun həllində maraqlı olmayan Rusiyanı, problemin yaradıcılarından birinin məhz Moskva olduğunu deməkdən də çəkinməmiş: "Məsələni qəsdən süründürmə-

ləri məni narahat edir. Mən qatarın getməsindən qorxuram!” – söyləmişdi.

“Dağlar çökəndə, yaxud Əbədi gəlin” romanında (2006-cı il) SSRİ məkanında yenidənqurma islahatlarından sonrakı qloballaşma prosesinin konkret insanların həyatına təsir etdiyini, onları necə dəyişdiyini göstərməyə çalışmışdı.

1986-cı ildə İssık-Kul gölünün yanında Aytmatovun təşəbbüsü ilə dünyanın ən məşhur yazıçılarından iştirak etdiyi bir forum təşkil olunmuşdu. Həmin forumda ilk dəfə olaraq “Əsas olan bəşəri dəyərlərdir, sinfi maraqlar yox!”, – prinsipi səsləndi. “Sonra Mixail Qorbaçov buna sahib çıxdı. Onunla birlikdə “aşkarlıq”, “yeni planetar düşüncə” və “yenidənqurma” sözləri yarandı. Biz o qədər sadələşmiş idik ki... İnandığ ki, ölkələrarası inamsızlıq divarını təkcə “Gəlin, mehriban olaq!” çağırışı ilə uçura bilərik” [2].

“Körpü” əsəri narkomaniya-ağ ölüm mövzusunda həsr olunub. Onun qarşısını almaq, bununla da terrorizmə qalib gəlmək üçün, ilk növbədə yoxsulluğun qarşısını almalıyıq. Yoxsa kəndliyə çətənə becərmək qarğıdalıdan daha sərfəli görünəcək və nəticədə dünyanı narkotika, terrorizm, QİÇS və s. kimi təhlükələrlə təhdid etməyə daha geniş zəmin yaradacaq.

Qadın mövzusu əslində əksər bədii əsərdə aparıcı xətt olaraq göstərilir, mənfi və müsbət obrazlar yaradılır. Böyük Vətən müharibəsindən sonra yaranan bədii əsərlərin çoxunun mərkəzində məhz qadın obrazları dayanır. Azərbaycan şair və yazıçıları öz əsərlərində bir qayda olaraq qadınların sevgililərinə sadıqlığını nümayiş etdirməyə çalışıblar. Bu mənada Çingiz Aytmatov yaratdığı qadın obrazlarını tam fərqli amplitudada təqdim edir. Onlar qadın obrazlarını ilk növbədə sədaqətli, vəfalı həyat yoldaşı kimi oxucuya sevdire bilir. Ç. Aytmatovun qadınları isə daha müstəqil, cəsarətli dirlər. Ərlərini, sevgililərini müharibədə itirənlər də, onlar yaşamağa davam edirlər. Məsələn, yazarın “Ana tarla” əsərindəki Aliman kimi... O da ərini savaşa itirmiş, gənc ikən dul qalmışdı. Ancaq müharibədən heç bir il keçməmiş hisslərinin əsirinə çevrilir və qısa müddətdə tanıdığı bir çobana təslim olur.

Cəmilə obrazı isə daha fərqlidir. O, müharibədə olan ərini tərk edərək sevgilisinə qoşulub qaçır. Müharibədən qayıtdıqdan sonra Cəmilənin əri Tanabay ömür-gün yoldaşını müharibədə itirmiş baş-

qa bir qadın – Bübücanla yaxınlıq edir. Tanabayın ailəli olduğunu, bu sevdanın sonunun olmadığını bilsə də, öz hisslərini boğa bilməyən Bübücan Tanabayın həsrəti ilə alışıb-yanır...

Müəllifin özünün də bu obrazlara qarşı mənfi yanaşması hiss olunmur, nə Alimana, nə Cəmiləyə, nə də Bübücana qarşı kin-küdurəti yoxdur, bəlkə də onlara haqq qazandırmağa çalışır və: “Sizin əriniz bu vətən uğrunda döyüşür, canından keçir, faşizmə qarşı vuruşur! Siz, bütün ömrü boyu ən məhrəm hisslərinizi buxovlayaraq yaşamağa məhkumsunuz!” hökmünü vermir. Ona görə də belə qadınları top atəsinə tutan bir çox yazarlardan fərqlənir. Ümumiyyətlə, Aytmatovun insanları bir-birinə möhkəm tellərlə bağlayan, saflaşdırən, əzmkar, inamlı edən, göylərə qaldırıp buludların üzərində belə yeriməyi öyrədən, bəzən də onları göz qırpmadan ölümə aparan eşq, sevgi anlamına yanaşması özəl, özünəməxsusdu. Yazar “Q.Q. Markesin anladığı və qələmə aldığı sevginin mahiyyətini, indiki dövrdə eyni gözəllik və incəliklə qələmə ala biləcək başqa bir yazıçı yoxdur. Bunu Markesdən başqa heç kim yaza bilməzdi”, – desə də, özü Şərq ədəbiyyatında ən gözəl sevgi povestini – “Cəmilə”ni yaratdı...

Ç. Aytmatov özünü bir yazar kimi daha çox sevdirən, eyni zamanda ən çox müzakirə obyektinə olan “Gün var əsrə bərabər” adlı romanını isə 1980-ci ildə qələmə alıb. Lakin çox keçmədən zamanında geniş oxucu məhəbbəti qazanan əsərin tam halda deyil, müəyyən ixtisarlara nəşr olunduğu bəlli olub. Əsərin yenidən tam şəkildə nəşri barədə müxbirin: “Gəlin, söhbətimizə sizin yaradıcılığınızla bağlı cidd-cəhdlə anons edilən yenilikdən başlayaq. Doğrudanmı, Çingiz xan haqqında povest sizin böyük səs-küy yaradan romanınızın sovet rəhbərlərindən gizli saxlanılan bir hissəsidir?”, – sualına cavabında o demişdi: “Bəli, doğrudur. Təəssüf ki, biz elə bir zamanda yaşayırdıq ki, həmişə istədiyimizi deyə bilmirdik. Həmin dönmədə özünüqoruma instinkti mənə romanı tamliqlə çap etməməyi tələqin etdi. Əsas mətnə bəzi saxlantılar edildi və Çingiz xan haqqında hissə götürüldü. Mən buna təəssüflənmirəm...” [3]

Qeyd edək ki, roman istər hakimiyyət, istərsə də tənqidçilər tərəfindən biganəliklə, laqeydliliklə, loyal qarşılanmışdı. Çox güman ki, bu da mətnə edilən düzəlişlərlə bağlı idi. Bu düzəlişlər müəyyən rol oynamışdı, lakin bunu qəti olaraq söyləmək də düzgün olmazdı. Axı, süjet xətti dəyişməmiş, Çingiz xan haqqında hissə istis-

na olmaqla, bütün köməkçi mətnlər müəllifin özünün də dediyi kimi, "azad fəlsəfi etüdlər" şəklində müəyyənlanmışdı. Məsələn, "Al-laha ibadət" hissəsi fəlsəfi istiqamətdə azad bir məndir. Qorxuram ki, bu mənim oxucularımın, pərəstişkarlarımın ürəyincə olmasın. Xüsusən də Allahlı insanların. Sovet dövründə bunun nə ilə qurtara biləcəyini bilmək çətin deyil..." Əslində yazarın elə əsərləri var ki, onlar sanki konkret bir sahənin adamları üçün yazılıb. "Sergi ata" da, hər şeydən öncə, din xadimləri üçün yazılıb. Ç.Aytmatov etiraf edirdi ki, onlar dini kitablardan əvvəl mütləq "Sergi ata"nı oxumalı, sonra dini biliklərə yiyələnməlidirlər.

"Gün var əsrə bərabər" romanının baş qəhrəmanı Yedigey vicdanlı, əməksevər, işləməkdən yorulub-usanmayan, öz yüksək məna-vi borcuna sadıq bir insandır. Müəllif qəhrəmanın taleyini müasir dövrün bir sıra problemləri və bütün bəşəriyyətin sabahkı günü ilə müqayisə edərək dünyada əmin-amanlığın, xeyirxahlıq və humanizmin təntənəsini ən böyük qələbə kimi səciyyələndirir. "Gün var əsrə bərabər" romanını bu gün dünyada cərəyan edən, xüsusən Türkiyədə baş verən son hadisələr çərçivəsində təhlil etmək istərdik. Əlbəttə, ədəbiyyat yarandığı, yazıldığı nöqtədə qalmayaraq, eyni zamanda keçmiş və gələcəyi öz içində konsentrasiya edərək onları ədəbiyyat aynasında göstərən mənalandırır.

Ç.Aytmatov bir zamanlar ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatına namizəd olmuşdu, bunun əsas səbəbi isə o dövrdə Avropa üçün yeni olan mövzuların bədii həlli ilə bağlıdır. Bu mövzulu əsərlərdə Orta Asiya xalqlarının həyat tərzini, dünyaya baxışı, bir sözlə, insan mənzərələri çox usta, kamil bir dillə anladılmışdır.

Bu fikirlər heç şübhəsiz ki, həqiqəti tam olaraq ehtiva etmir. Bildiyimiz kimi, Ç.Aytmatov hər hansı təriqətdən və "izm"lərdən deyil, insan və onun taleyindən yazırdı və Sovet rejimi onu bir insan olaraq çıxdaş edib ən mühüm dəyərlərindən məhrum edirdi. Rejimin doğurduğu faciələri anladan "Manqurt" hadisəsi romanda bircə epizod olsa da, məna müstəvisində çox böyük qalıcı təsirə malikdir.

Gənc tədqiqatçı, fil.ü.f.d. Mehman Həsənin fikrincə, ədib "Gün var əsrə bərabər" romanını yazmaqla repressiya mövzusunə köklü şəkildə toxunub. Burada onun Abutalıb obrazı ilə atasını canlandırdığını düşünülür, amma əslində, bu, onun əmisi Rəsulbəyin prototipidir. Əsərdə Abutalıb xalq əfsanələrini, dastanlarını toplayır,

Rəsulbəy də xalqın tarixini bilən, onun əfsanələrindən danışan bir adam idi. Eyni zamanda, bu romanın davamı olan "Çingiz xanın ağ buludu" povestində Çingiz xandan bəhs edir, Aytmatova Çingiz adını verən də əmisi Rəsulbəy olmuşdur. Çingiz Aytmatov 80-ci illərdə Abutalıbın həyat hekayəsi ilə nəinki Qırğızıstanda, eləcə də bütün türk xalqlarında repressiyaya uğramış şəxsiyyətlərə, o cümlədən Azərbaycanda H.Cavid, Müşfiq kimi dühalara əbədi abidə yaratdı. Daha sonra Azərbaycanda həmin mövzuya toxunan "Qətl günü" və digər əsərlər yazıldı. "Gün var əsrə bərabər" təkcə milli xarakterli deyil, həm də bəşəri problemləri özündə ehtiva edən əsərdir. Bu, bütün dünya üçün maraqlı əsərdir. Ç.Aytmatov milliliyi ən xırda məsələlərdən, "Manqurt" əfsanəsindən başlayaraq qlobal səviyyəyə qal-dırır" [4].

Mario Vargas Lyosa "Gənc romançıya məktub" kitabında romanın necə yazıldığını anladır. Lyosaya görə, bu qaydaların ən önəmlisi zamanlararası sıçramalardır, belə ki, o sıçramalar yazıçıya romanın kompozisiyasını mükəmməl şəkildə qurmaqda yardımçı olur [5]. D.Uspenskiyə görə, nəsrin kompozisiyası nəticə etibarilə və hər bir kiçik "molekulu" anlamıyla haqqında söz açılan məsələnin fəlsəfəsini sxem şəklində şərh edir, bu sxemin qapanıb-açılma ritmi haqqında bəhs edilən dövrdə meydana gələn hadisənin necəliyindən və bəzi özəl xüsusiyyətlərindən qaynaqlanır. "Gün var əsrə bərabər" romanında bu sxemin stimullaşdırıcı nöqtəsi nəsrin bir çox məqamlarında çox güclü şəkildə hiss edilir. "Manas" dastanından, qırğız folklorundan güc alan Ç.Aytmatovun "Gün var əsrə bərabər" romanı məhz bu baxış nöqtəyi-nəzərindən çox mükəmməl yazılmışdır. Onun ritmi və sintaksisi, fantaziyası sayəsində yazıçı oxucunu bir əsr içində gah geriye, gah da irəliyə aparmaqla, eyni zamanda həmin oxucunun əlindən tutaraq onu kosmik aləmə də gətirir. Sırf bu səbəbdən oxucu kosmosu, dünyadankənar sivilizasiyaları təsəvvüründə canlandıraraq yaradır.

Nəsrin kompozisiyasında hadisələrin bir-birinə zidd olması güclü dinamika effekti yaradır. Yəni, hadisələrin baş verdiyi məkanda çox adi ünsiyyət vasitələrindən məhrum insanlarla bərabər, onların yuxuda belə görmədikləri kosmik vasitələrin istehsalından da bəhs edilir. Şübhəsiz ki, bu, o dövr üçün iki super gücün qarşı-qarşıya gəlməsinin nəticəsi idi. Ölkə bütün var-yoxunu silah istehsalına

yönəltmişdi, adi insanların problemləri isə həll edilmirdi, bu isə nəticə etibarilə dünyanın mənəvi baxımdan yoxsullaşmasına, insanların öz əcdadlarını unutmasına qədər sürükləyir, əslində yeni insanın faciəsini stimullaşdırırdı. Yaddaşsız buraxılan insan kosmosda çəki-sizlikdə qalmağa məhkum edilirdi.

Sovetlər Birliyi bir rejim olaraq dağıldıqdan sonra da bu roman yaşamağa davam etdi, əhəmiyyətini itirmədi, tam tərsinə, dünyada baş verən hadisələri mənalandırmağa qadir olduğunu bir daha sübut etdi.

Ç. Aytmatov gənc yaşlarında bir müddət ixtisası üzrə zootexnik işləyib. Ona görə də roman və digər janrlarda yazdığı nəsr əsərlərində təbiət bütün rəngləriylə təsvir edilir, insan və təbiətin sıx vəhdəti, bir-birinə qarşılıqlı təsiri ayrıca xətt təşkil edir. Ana Maral, Tülkü, Gülsarı sadəcə olaraq təbiətin bir parçası deyildi, eyni zamanda siyasi rejimin törətdiyi fəsadlar ucbatından itməkdə olan ünsiyyəti təsdiq edən karakterlərdir, onlar danışır və birbaşa təsir göstərirlər.

“Gün var əsrə bərabər” romanının baş qəhrəmanı Yedigey saf, əxlaqlı, düşüncəli, təmiz qəlbli, sadə bir insandır. Nasirin qeyd etdiyi kimi, dünya bu insanların sayəsində hələ ayaqda dura bilir. Yedigey zamanın bütün çətinliklərindən keçərək duruş gətirmişdir. Yuxarıda söylədiyimiz kimi, Yedigeyin əks tərəfi Sabitcandır. O, yalnız özünü düşünür, çətin bir vəziyyət yarandıqda özünü hadisələrdən sığortalayır. Yazıçı bu karakterləri qarşı-qarşıya qoyaraq oxucu üçün seçim şansı yaradır. Yedigey məktəbə getməmiş, heç ibtidai təhsil də almamışdır, ancaq ürəyi hikmətlə doludur. İçindən keçdiyi çətinliklər, həyatın keşməkeşləri onun üçün böyük bir məktəb olmuşdur. Ç. Aytmatov romanda istifadə etdiyi bu kimi əksliklərlə dünyanın yoxuş aşağı getdiyini iki vasitə sayəsində təsvir etmişdir: xalq nağıl və əfsanələri, dastanlar, bir də fantaziya... Bəzi zamanlarda bu iki vasitə bir-birinə qarışır və bu yolla da Aytmatov öz dərin yaşam fəlsəfəsini sərgiləmiş olur.

Romanda belə bir hadisə baş verir: Yedigey dünyasını dəyişən dostu Qazanqapın cənazəsini məzara gömərkən özünün bütün həyat hekayəsini xatırlayır, yaşadıkları kino lenti kimi gözlərinin qarşısından canlanır. Bu hekayə böyüyərək onun anadan olduğu kəndi, ölkəsini, sonda isə millətini əhatə edir. Həmin gün əsrə bərabər bir gün olur. Bir günü əsrə çevirən yalnız Yedigeyin bütün yaşadıklarını,

həyat hekayəsini xatırlaması deyil, əksinə, indinin – bu günün və gələcəyin həmin gün bir nöqtədə görüşməsidir. Hər bir millətin həyatında belə bir hadisənin meydana gəldiyi zamanlarda önəmli bəlişdiyi “zamanların görüşmə anı” baş verir. Bu nöqtədə həyatından keçmiş, sənə qarşı edilən bütün zalımlıq, işgəncə və anti-insani mexanizmlər yenidən işə düşür. Türkiyədə 15 iyul hərbi çevriliş cəhdi də zənnimizcə, “Əsrə bərabər bir gün” idi. Türk xalqının ələ verərək möhkəm şəkildə dayanması bütün dünyaya örnək olacaq bir hadisə kimi tarixə köçdü. Bu hadisələr nə qədər heyratlandırıcı olsalar da, bir o qədər anlamaq, götür-qoy etmək baxımından müstəsna rol oynamaqdadır. Ayrılıq üçün qazılan quyular son nöqtədə qovuşmağa gətirib çıxarır.

İnsanlara qarşı həyata keçirilən zor və basqı bu romandan da vaz keçməmişdir. Belə ki, romanın sonunda tərcüməçinin yazdığı qeyd maraqlı doğurur: “Bu romanın ən gözəl, ən maraqlı bölümünün bu cildə yer almadığı, Sovetlər Birliyində aşkarlıq prosesinə keçməyin bir addımlığında iken o hissənin çapına icazə verilmədiyi, yaxud nasir o fəslə ayrıca bir kitab şəklində nəşr edib yayımlamağı münasib hesab etmiş ola bilərdi”. Tərcüməçi öz qeydində “Çingiz Xana küsən bulud” adını daşıyan romanın, “Gün var əsrə bərabər” romanının sonluğu olduğu və adicəkilən bu əsər oxunmazsa, “Gün var əsrə bərabər”in tam amlaşılmayacağını qeyd edir.

Roman üçüncü şəxs tərəfindən nəql edilir. Onun narratoloji strukturu hərəkətə sıçrayışla şərtlənmişdir. Hər bir fəslin başında təkrar edilən ifadələr, əslində bu dönüşləri eyni bir məsafədən izləmək imkanı yaradır. “Bu yerlərdə qatarlar şərqdən qərbə, qərbdən şərqə doğru gedir-gəlir... gəlir-gedirdi... Bu yerlərdə dəmiryolunun hər iki tərəfində insansız, əngin, sarı qumlu çöllərin özü – Sarı-Özək uzanıb-gedirdi.

Cöğrafiyada uzaq məsafələr necə Qrinviç meridianından başlayırsa, bu yerlərdə də məsafələr dəmiryoluna görə hesablanırdı. Qatarlar isə şərqdən qərbə, qərbdən şərqə doğru gedib-gəlir, gəlib-gedirdi...” [6, s.4]

Bu sitat romanın movzusu çərçivəsində doğrudan da, simvolik anlam daşıyır: “...Roman, bir qayda olaraq bir cizgi filmi ədasıyla başlayır. Öncə ac bir tülkünün qırğız çöllərində bir dəmiryolunda yeməyə nələrisə axtarması diqqəti çəkir. Romanın əvvəlində tülkü

bundan sonra baş verəcək hadisələrin xəbərçisi kimi, yəni, aclığın, səfələtin, mübarizənin təmsilçisi olaraq göstərilir, təsvir edilir. Bütün təhlükələrə baxmayaraq, tülkü qatardan atılacaq bir yemək qırını tapmaq ümidi ilə vurnuxur və nə olursa-olsun, qatar yolundan kənara bir addım da çəkilmir. Təhlükə anında bir az relslərdən uzaqlaşsa da, təkrar yenə dayandığı yerə qayıdır. Çünki başqa bir məkanda yemək tapmaq şansı yoxdur. Tez, ya gec, yeməyi məhz burada tapacağını bilir. Yaşaya bilmək üçün bütün təhlükələrə sinə gərir. Yəni, romanın girişində oxucuya anladılan mahiyyət məhz budur: insanların bütün çətinliklərə baxmayaraq, yaşam uğrunda çəba göstərmələri və bu mübarizədən əsla yorulub-usanmamaları...

Bəlkə də oxucu romanı ilk dəfə əlinə alıb oxumağa başlayanda onu uşaq ədəbiyyatı seriyasından bir nümunə hesab edə bilər və ya qəhrəmanı bir tülkü olan və heyvanlar aləmindən danışan bir əsər sana bilər. Amma qətiyyənlə belə deyil... Yazıçı tülkü və qatar yolunu o qədər gözəl təsvir edir ki, oxucu yalnız əsərin sonunda onun nə üçün belə bir priyoma əl atdığını dərinlən anlaya bilər.

Roman "qırğız çöllərində yerləşən, sadəcə bir neçə ailənin məskunlaşdığı, onların da burada fəhlə kimi çalışdığı Sarı-Özək dəmiryolu stansiyasında vəqə olur" [6]. Ancaq texniki baxımdan nəzər yetirdikdə çox fərqli məsələlər meydana çıxır. Tülkü və qatar – hər ikisi bir yerdə zamanın əsəbi hərəkətlərini ifadə edirlər.

Romanın ortasında verilən, az bir hissəni zəbt edən "Manqurt" əfsanəsinin təqdimat tərzii son dərəcə və real cizgiləri ifadə edir, burada hər hansı təfərrüata rastlaşmaq mümkünsüzdür. Diqqət edin, bu fraqmentdən fərqli olaraq zamanın əqrəb və yelqovanları baş gicəlləndirən tərzdə, keçmişin dərinliyinə və gələcəyin qeyri-müəyyən üfüqlərinə doğru hərəkət edir, bir sözlə, romanda təhkiyənin ritmini dəqiqliklə tutmaq çox çətindir. Ancaq bu əfsanədə, onun şərh edilməsi tərzində bir statistiklik vardır. Yəni, bu hissədə tarixi hadisələrdən deyil, onların məğzini, bu insanların qədərində onların açdığı şırımları anladır. Yedigey Ana-Beyit məzarlığına dostunu dəfn etməyə gəldiyi zaman bu əfsanəni xatırlayır, nəticədə tarixdə əfsanələrin həqiqət, rejimin aynasında isə həqiqətlərin yalan olması məsələsi ortaya çıxır.

"Manqurt kimliyini, hansı nəsil və ya hansı qəbilədən olduğunu, adını, uşaqlığını, atasını, anasını xatırlaya bilmirmiş. O, dilsiz

bir heyvana bənzədiyi üçün tamamilən sakit və təhlükəsizdir. Manqurt heç bir zaman bundan xilas olmağı arzu etməmiş. Manqurt sadıq köpək kimi yalnız öz sahibini xatırlayırdı. Yeganə əndişəsi var ki, o da qarnının tox olmasıdır" [6, s.129].

Tarixi qaynaqlarda hifz edilən və ya dildən-dilə dolaşaraq əfsanələşən bir hadisə romanın bütün strukturuna güclü təsir göstərir. Keçmişlə əlaqənin tam şəkildə kəsilməsi insanın fizioloji ölümündən daha vahiməlidir. Keçmiş unudulanda insan istər-istəməz manqurta çevrilir...

Ç. Aytmatovun bütün romanlarında və xüsusən də "Gün var əs-rə bərabər" romanında millətin, xalqın taleyi ilə bağlı faciələr bütün dərinliyi ilə yaşanır. Romanın yazılma tərzii elədir ki, yığılmaqda olan insanın gözüne taleyi bütün kiçik epizodlarıyla birgə görünür. Bir tərəfdən zamanın sürətli axışı, digər tərəfdən isə donması, insanların beyninin yerləşdiyi başına ən qat dəvənin soyulmuş dərisinin keçirilməsi... ölümün lap qapının ağzında, astanada olması qorxusunu yaradır. Bir qırğız qadın – Nayman Ana oğlunu qurtarmaq üçün uzun məsafə qət edərək onun saxlandığı izsiz yeri tapır və yaddaşını tamamilə itirib yad adama çevrilmiş Jolomanı-oğlunu görür. Ana övladının manqurta çevrildiyini görəndə varından yox olur, nə qədər çalışırsa, özünü oğluna tanıda bilmir. "Sən məni tanıyırsan?", – deyər soruşduqda, ciyərparasından – illər boyu bəsləyib böyütdüyü oğlundan "Yox!" cavabını alır. Bu zaman ana fəryad qoparır: – "İnsanı doğma torpağından ayırmaq, var-dövlətini almaq olar, canını da əlindən almaq olar. Ancaq insanın yaddaşının əlindən alınmasını kim, hansı cəllad düşünüb? Ey ulu Tanrı, əgər sən varsansa, bunu necə rəva bildin?" [7]

Jolomanın yaddaşını bərpa etmək, öncəki yaşamına qaytarmaq üçün o, hər bir əzaba qatlanır, bildiyi bütün üsullara əl atır. Ananın məqsədi oğlunu yola gətirmək, ən nəhayət, kəndinə aparmaq, kənddəki insanların manqurtluğun törətdiyi faciəni öz gözləri ilə görüb bu faciəli durumdan qurtulmaq üçün onları mübarizə aparmağa təhrik etmək idi. Ana hafizəsini tamamilən itirən oğlunu yola gətirə bilmədikdə, son çarəyə əl atır, ona ninni söyləməyə başlayır. Onun başını dizi üstünə alır, yaddaşını oyatmaq üçün xalqın əsrlərdən bəri qoruyub saxladığı folklor boxçasından laylaları bir-birinə calayır. Sehrli, şəfqətli səslə söylənən layla manqurtlaşmış oğlun xoşuna

gəlir, yadlaşmış ruhu sanki oyanmağa, özünə qayıtmağa başlayır, si-fətində bir aydınlıq, gözlərində işartı yaranır.

Lakin düşmən ayıq-sayıqdır, manqurtdakı oyanışı, bu oyanışı yaradan ağ örpəkli Nayman Ananı və onu buralaradək gətirib çıxaran dəvəni görmüşdü. Juan-juanlar həmin andanca fəaliyyətə keçirlər. Yayın istisində boğazınadək qızmar qumun içərisinə gömüb tərtəmiz qırılmış başına qart dəvənin gönünü keçirib günlərlə o vəziyyətdə, ac-susuz saxlanan, başında yeni çıxan tüklərin həmin dəriyə dirənərək qayıdıb təkrar başına batmasından doğan şiddətli ağrının, dəhşətli fizioloji prosesin nəticəsində bütün yaddaşını itirən Jolomanın ən həssas yerinə toxunurlar. Yalnız gün boyunca otardığı qoyunları, yaşadığı aul və bir də qaranlıq səmada ətrafa nur saçan Ayı xatırlamasına nail olan juan-juanlar hiyləyə əl atırlar. Ona: “Dəvə ilə gəlib sənənlə görüşən o qadın sənənin Ayını oğurlamağa gəlib, sən onu öldürməlisən!” – deyirlər. Bomboz həyat yaşayan və bozarmış həyatına işıq saçan bircə Ayı vardı Manqurtun... Ay Manqurtun hər şeyi idi – bu günü, keçmiş və gələcəyi bütünlüklə göyün üzündə zülmətləri nurlandıran Ayın varlığına bağlı idi. Juan-juanlar Manqurtun – Jolomanın ninnilərini də məhv edirlər. Çünki o ninniləri söyləyən ananı onun min bir əziyyətlə dünyaya gətirdiyi canından bir parçanın – öz oğlunun oxu ilə vurdururlar. Ürəyindən oxlanan Nayman ana dəvədən yıxılır, lakin başındakı yaylığı açılır və səmada qanad çalan quşa dönür. Bu quş isə hər gün ona və bütün əsl-kökündən iraq düşən jolomanlara əbədi bir şərq söyləyir: Sənənin atan Donen-baydır. Bu fakt ana laylasının, xalq təfəkkürünün, milli kimliyin tam şəkildə məhv olmasının mümkünsüzlüyünü isbat edir. Mehman Həsənin də qeyd etdiyi kimi, “Aytmatov problemi bəşəri səviyyəyə qaldırır. Əsərdə yazıldığına görə, Məşəliddöşlülər planeti kəşf olunur. Onlar 50-60 il sonrakı səhrələşməyə qarşı mübarizə aparırlar. Amma yerdəki iki super güc – Amerika və SSRİ bir-birinə qarşı mübarizə aparmaq üçün əlavə resurslar, mənbələr axtarırlar. Onların yerdəki insanlardan çox irəli getdiyini gördükdə, yerin üzərinə maqnit təbəqə çəkirlər ki, yer insanı ilə əlaqə saxlaya bilməsinlər. Bu da bəşəri mənada aparılan manqurtlaşmanın göstəricisi idi. Aytmətov ən lokal səviyyədə insandan başlayır, xalq və bəşəri səviyyədə aparılan manqurtlaşmanı və onun tarixdə izini əfsanədə danışır. “Manqurt”

termini Aytmətov tərəfindən nəsrə gətirilən anlayışdır və onu əsərdə mükəmməl şəkildə əks etdirir...” [4]

Əsərdə digər qadın obrazının – öz xatirələrini yazdığı üçün “xalq düşməni” elan edilib Sarı özəyə sürgün edilən Abutalıbı Zərifənin faciəsi ayrıca bir xətlə verilir. Abutalıbın faciəsi Zərifəni və Edigeyi sınaqdan çıxarır, onların bütün insani keyfiyyətlərini ayarlayır. Bu sınaqda Zərifə övladlarının qarşısında öz borcunu dərk edən ana, həm də günahsız məhv edilmiş ərinin xatirəsini şəxsi hisslərindən üstün tutan sədaqətli qadın kimi görünür. Edigeyin hisslərinə biganə olmayan Zərifə sərhəddi aşma bilmir, ondan xəbərsiz doğma ocağını tərk edir və Boranlıdan baş götürüb gedir. Bu, ulu bir xalqın mentalitetindən, əsrlərdən bəri qorunub saxlanan milli ənənədən doğan açıq sədaqət hissinin göstəricisi. Bununla da qadınliq ismətinə qoruyub-saxlayan Zərifə xalqının qədim ənənəsinə sədaqət nümayiş etdirməklə, həm də qəhrəman səviyyəsinə ucalır.

Yazar bununla da insanları böyük duyğulara, yüksək və xeyirxah amallara səsləyir, onları bir-birinin dərdinə şərik olmağa çağırır.

“Gün var əsrə bərabər” isə sanki dünyamızı idarə edən, bu gün dünyanın bir yanında “sülh” yaradan, sabah o biri yanında müharibə başlayan, milyonlarla insanı öz imperialist maraqları üçün qurban verən super güc – dövlətlərin rəhbərləri üçün yazılıb.

Bəli, sən haranısa istila etmək üçün bir raket uçurtmağa hazırlırsan, həmin raket bazasından bir neçə kilometr aralıda isə sadə insanların yaşamasından xəbərsizsən. Elə onlar da sənənin işləklərindən xəbərsizdirlər. Onları yalnız gündəlik qayğıları düşündürür, bəlkə axşama bir qarın çörək tapmaq, dostlarla xoş ünsiyyət, gözəl bir xanıma sevgi, dostluqda sədaqət, qonşuluqda mehribançılıq, daha nələr, nələr...

Bu raketlər indi başqaları üçün uçuşur. Amma dünyanın başqa bir yerində, adi insanların qonşuluğunda havaya buraxılan raketlər də onların yaşayışına “qon” a bilər. Bir düşməni basmaqla bir anda dünyamızı məhv edə biləcək çılgınların dünyasında yaşayırıq. Bu roman – müəllifin bəşəriyyətə hədiyyə etdiyi “Gün var əsrə bərabər” kitabı hər şeydən öncə onlar üçündü, məhz onlar üçün və bu gözəl dünyamızın qurtuluşu üçün...

Göründüyü kimi, Ç. Aytmatovun əsərlərində sadə adamların həyatı, məişəti, onların cəmiyyətdə cərəyan edən proseslərdə iştirakı

kı, baş verənlərə münasibəti və s. məsələlər parlaq şəkildə əks olunur. Məhz bu səbəbdən yazarın böyük ustalıqla qələmə aldığı mövzular, toxunduğu məsələlər bu gün üçün də aktualdır. Yer üzündə insanların yaratdığı fəlakət və qırğınlar, onların bir-birinə qənim kəsilməsi, dövlətlərin qarşı-qarşıya gəlməsi, döyüşən tərəflərin kütləvi itkiləri, dağıdılan kənd və şəhərlər, nəticədə dövlətlərin iqtisadi, sosial və siyasi böhranlara məruz qalması və s. bir yazar kimi onu həmişə düşündürüb. “Köçəri quşun ağlaması” əsərində insanların bütün böhranlardan, düşmənçilikdən, şər qüvvələrdən, pisləklərdən və göz yaşlarından qurtulması üçün güclü çağırış ruhu vardır: “...Mən durnalarla uçuram və özüm də bir durnayam, mən qaranlıq gecələrdə durnalarla ulduzlara, gündüzlər isə şəhərlər və zəmilər üzərində uçuram. Öz düşüncələrimə dalıram. Uçuram və ağlayıram... Durna göz yaşları nə demək?.. Silin üzünüzdən! Amma yenə də, hər halda ey insanlar, qeyri-insani bəlalardan, sönməyən yanğınlardan, qarşısı alınmayan qanlı qırğınlardan, düzəlməyən işlərdən qurtulun! Ey insanlar, pis adamların bəlalərindən qurtulun!..”

Bu, Ç. Aytmatovun əqidəsi idi, doğrunu yalandan, xeyri şərdən ayıraraq insanlığa göstərmək, onları yalnız ədalətə və sevməyə, dünyanın – insanın ilk və son beşiyinin dəyərini bilməyə və qəhrəman olmağa səsləmək: “Doğru nədir, nədir yalan? Doğru insanlara sevgidir, bu planetdə doğulanların hamısına xoşbəxtlik və azadlıq arzulanmaqdır. Heç bir ideologiya və milli quruluş bunun qədər vacib ola bilməz. İnsanlar öldürəndə, öləndə yox, yalnız sevəndə əsl qəhrəman olurlar...” [8]

ƏDƏBİYYAT

1. Tağıyev H. Çingiz Aytmatovun əsərlərinin ekran təəcəssümü. Mədəniyyət, 2009, 3 aprel.
2. <http://www.kulis.az/xeber>.
3. Чингиз Айтматов: “Когда писал “плаху”, о булгакове не думал”. Erbol Jumaqulov ilə müsahibə. “Столичная Вечерняя Газета. Ахшам paytaxt qəzeti”, Moskva, 2003-cü il.
4. <http://artkaspi.az/az/talevin-sirr-olmasi-zu-bir-taledir-mehman-hesenin-musahibesi/#.Wf6LjVuCzIU>
5. <http://www.izedebiyat.com/yazi.asp?id=95822>
6. Ağaoğlu Mirmehdi. Çigiz Aytmatovun qadınları. Kulis edebiyat portalı, 2016.

7. Aytmatov Çingiz. “Gün var əsrə bərabər”, Bakı, 2016.
8. <http://www.baki-xeber.com/medeniyyet/59651.html>.

Esmira Fuad (Shukurova)

FACE-TO-FACE THOUGHTS WITH THE MANKURT IN THE WORLD OF CHINGIZ AITMATOV... BAYATI, LULLABY AND SELF-CONCEPT...

SUMMARY

Chingiz Terekul oğlu Aitmatov, who was a classic of Soviet literature, has created books which can live after him.

Subject of human was a unique and "great subject" for Aitmatov, who has millions of readers, in literature. He was looking for the answer of the question "what is the meaning of love, happiness and creation?" And, passing from the novel to the novel, from narrative to narrative, he tried to explain the answer to these questions. As well as novels by great writer like "The Day Lasts More Than a Hundred Years", "Cassandra's Brand", "Mother Earth", "Face-to-face", "When The Mountains Fall", "The Ascent of Mt. Fuji", "Mother field", "Camel's eye", the same of all his narratives as "Jamila", "Farewell Gulsary", "Spotted Dog Running Along Seashore", "The White Ship", "The Scaffold".

It was Ch. Aytmatov's belief, it was to show humanity, to separate lies from truth, right from wrong, to call justice and love, to know value of life and death: "what is the true, what is the lie?" True is to love human, to wish happiness and freedom.

Эсмира Фуад (Шукүрова)

РАЗМЫШЛЕНИЯ ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА ЛИЦОМ К ЛИЦУ С МАНКУРТОМ

РЕЗЮМЕ

Чингиз Торекулович Айтматов, являясь живым классиком советской литературы, внёс в неё книги, живущие и после него. Для Айтматова, имевшего миллионы читателей, единственной и значащей темой в литературе была тема человека. Он со свойственным ему своеобразием искал ответ на извечный вопрос: что такое любовь, счастье и творчество? Из романа в роман, из повести в повесть он пытался разрешить этот вопрос. Наряду с романами «И дольше века длится день», «Тавро Кассандры», «Мать-земля», «Белое облако Чингис-хана», «Лицом к лицу», «Когда падают горы, или Вечная невеста», «Вершина горы Фудзи»,

«Материнское поле», «Глаз верблюжонка», эти вопросы широко охвачены в повестях «Джамиля», «Прощай, Гульсары», «Пегий пёс, бегущий краем моря», «Белый пароход», «Тополёк мой в красном платочке», «Плаха».

Кредо Ч.Айтматова показать человечеству, как отделить истину от лжи, добро от зла, призывая человечество и вселенную только к справедливости и любви, признать его ценность – от колыбели до конечной точки и быть в нём героем.